

наявності певної інтегральної семи. Терміни, які входять до складу лексико-тематичних груп «назви засобів платежу», «назви закладів, які здійснюють фінансово-кредитні операції», «назви фінансово-кредитних документів і цінних паперів», «назви грошового результату фінансово-кредитної операції», «назви суб'єктів діяльності. найменування осіб, які беруть участь у фінансово-кредитних операціях», «назви фінансово-кредитних операцій та фінансових дій», «назви фінансових стягнень», «назви сукупності цінностей», засвідчують історичну динамічність: одні одиниці периферизуються, залишаються в мові як історизми, інші збережені в системі сучасної економічної термінології без семантичних змін.

Лариса Козловська

СИНОНІМІЧНІСТЬ ЯК ОЗНАКА НАУКОВОЇ МОВИ ІВАНА ФРАНКА

Культурний феномен мовної особистості полягає в тому, що в її ідіостилі співіснують і загальномовні різнорівневі одиниці, й модифіковані часопростором ужитку, марковані авторською манерою мововираження. Показова з цього погляду мовна практика видатного письменника, ученого, громадського діяча Івана Франка, адже, мабуть, немає такого аспекту в житті тогочасного українського суспільства, який би залишився поза його увагою. Наприклад, праці І. Франка, присвячені питанням економічного розвитку Західної України в кінці XIX – на початку XX ст., цікаво читати й сьогодні, адже вони не втратили своєї актуальності, професійні, хоч і мають різний рівень наукової завершеності. Крім того, вони переконливо виявляють індивідуальність стилю І. Франка, зокрема й щодо вживання синонімічних засобів.

Синонімія – одна з базових системотвірних категорій лексичної системи мови. Проте думки вітчизняних і зарубіжних мовознавців щодо окремих аспектів синонімії й синонімічності залишаються неоднозначними. Знаковою щодо цього є базова для теорії синоніміки дискусія щодо існування самої синонімії

як явища. Одні дослідники (Г. О. Винокур, В. А. Звегінцев) заперечують синоніми в «живій мові», інші (О. І. Нечитайло, В. М. Даниленко) розвивають думку про синоніми як «реальну властивість мови», «виняток, який не можна категорично виключати» (Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії. – К., 1987. – С. 5). В. С. Ващенко характеризує синоніми як «усталені у мовному вжитку ряди лексичних одиниць, співвідносних з одним чи кількома пов'язаними між собою поняттями, певною мірою близьких за своїми семантико-стилістичними властивостями» (Ващенко В. С. Українська семасіологія: Типологія лексичних значень. – Дніпропетровськ, 1981. – С. 13). Аналізуючи лексичний склад мови як систему синонімічних рядів, М. П. Муравицька акцентує увагу на тому, що оперування одиницями синонімічного ряду розширює можливості передавання думки й допомагає обрати оптимальний варіант під час автоматизованого оброблення текстової інформації, пов'язаного з редагуванням текстів різних функціональних стилів, зокрема й наукового (Муравицька М. П. Полісемія і синонімія // Мовознавство. – 1983. – №1. – С. 31).

На сьогодні існує кілька лінгвістичних позицій щодо визначення й інтерпретації синонімів. Наприклад, популярною є теза про те, що синоніми вказують на одне поняття, мають різні відтінки й здатні до взаємозамінності в контексті (на цих ознаках акцентував увагу ще Л. А. Булаховський). Також вказують на належність слів до замкнутого синонімічного ряду, який із розвитком мови обов'язково змінюється, оскільки поява нових одиниць та відходження на периферію мовного вжитку інших зумовлює трансформацію семантичних співвідношень всередині лексичної системи мови. Ще інша позиція враховує наявність різних смислових відтінків у словах-синонімах, не обмежуючи їх лише взаємозамінністю в одній синтагмі, а визначаючи як один з «найважливіших засобів виразності, притаманних мові в цілому в усіх сферах» (Евгеньева А. П. Проект словаря синонимов. – М., 1964. – С. 8). Отже, дослідники визначають синоніми за семантичним та функціональним критеріями, а також характеризують з урахуванням їхнього прагматичного навантаження.

Тексти наукових праць І. Франка не лише надають словесний матеріал для спостережень за частиномовною належністю синонімів, а й підтверджують висновки дослідників (В. С. Ващенко, О. І. Нечитайло, О. О. Тараненко, Л. С. Паламарчук) про те, що найчастіше в українській мові синонімізуються іменники (*думка – мисль – погляд – гадка*), прикметники (*молодий – гарячий*) та дієслова (*іти – рушити – приступати*).

Зрозуміло, що вживання синонімів у різних функціональних стилях неоднакове. Традиційною щодо характеристики наукового стилю є думка про його нейтральність, неекспресивність, однозначність формулювань. Із цими параметрами пов'язана так звана синонімічна «заборона» – на відміну від синонімічного багатства мови художньої літератури. Варто у зв'язку з цим простежити індивідуальні ознаки вживання синонімів у наукових текстах І. Франка.

Насамперед відзначимо, що у розглянутих авторських наукових текстах синоніми виконують традиційні загальномовні функції заміщення (убезпечують від одноманітності мововираження та небажаних повторів) та підсилення (синонімічний ряд виявляє наростання ознаки чи дії, збільшуючи поступово семантичну інтенсивність), уточнення.

Зважаючи на те, що в мові багатозначні слова – це вагомий компонент лексичного корпусу, розглядаємо як синоніми слова тільки в окремих значеннях, які є для них спільними. Ілюстративний щодо цього синонімічний ряд *думка – гадка – опінія – твердження – погляд*, пор.: *Повстає польська демократія, котра старається ширити думки (хоч і зовсім не ясної) єдності шляхти з народом, а також підносить гадку знесення панщини* (Цит. за виданням: Франко І. Зібрання творів: у 50-ти томах. – К.: 1976—1986. – Т. 49. Кн. 1, 2; далі покликання на книгу і сторінку); *Твердження, начебто джерелом її були гофманівські краплі, – просто смішне* (2, 268); *Та проте, одначе, мушу заявити, що не зовсім годжуся на погляд того шановного посла про необмежену свободу особисту горожан* (2, 99); *В початку, котрий тут подаєм, нашікував автор не тільки головні поняття та погляди новіших і давніших мислителів ТАКЕ, ЩО НЕ МАЄ БЕЗПОСЕРЕДНЬО власності взагалі* (1, 28);

перекладає його дирекції банку враз з всіма документами і з своєю *опінією* (1, 269).

Компонентно наповнені ряди синонімів у наукових текстах І. Франка становлять:

–дієслова зі значенням «висловлювати думку / оцінку»: *говорити – промовляти – сказати – клептати*, пор.: *По-перше, щоб із заощаджених, точніше сказати, видертих у тих нещасних людей грошей, дирекція на кілька тисяч ринських могла підвищити собі тантьєму* (1, 21); *А втім, чи ті самі панове **не промовляють** ненастанно проти еміграції нашого люду* (2, 99); *Не знаєм, що **сказали би** на се деякі людолобці, если б так хто радив рятувати потопаючого* (1, 164); *Але що тут **говорити** про ощаджування, коли весь напрям господарки крайової ішов якраз на вивороті* (1, 221); *В нас і досі дуже часто мож чути крики нібито вчених людей, котрі раз у раз **клепчуть**, що «питання соціального у нас нема»* (1, 8);

–дієслова на позначення вчинків людини, дії чи стану: *забиратися – виноситися – вимандрувати*, пор.: *Після слів автора (жаль, що не стверджених даними статистичними!), нужда дійшла до того, що народ зачинає **виноситися, вимандрувати** з Поділля* (1, 14);

–дієслова із значенням «дивитися, спостерігати»: *бачити – видіти – дивитися – наглядати – спостерігати*, пор.: *Ми сказали б радше, що **бачимо** в них історію «забагнення господарства крайового»* (1, 229). *Ще лучче будете могли се **видіти**, коли приглянетесь, скільки грошей платить державі наш край, Галичина* (1, 183); *Але людей, що задумуються, і робітника, який щоденно відчуває свою гірку долю і мусить **дивитись** на знуцання над ним свого «пана», на таке базікання напевно не зловлять* (1, 66); *Зрештою, і в Німеччині ми **спостерігаємо** початок кінця цієї течії* (2, 150); *Але сюди вчислено вже й надзорців, машиністів і пр., котрі часто не працюють самі, а тільки **наглядають, заряджують і записують**; їх ми пізніше відчислимо* (1, 46).

Синонімічна дієслівна пара *розвивати – прогресувати* об'єднує стилістично нейтральні та стилістично забарвлені мовні одиниці. У багатьох контекстах домінантна лексема *розвивати* вжита в переносному значенні «давати можливість чому-небудь зростати, міцніти; робити що-небудь кращим, досконалішим, піднімати його на вищий щабель» (СУМ, VIII,

628). Натомість синонім *прогресувати* («переходити на вищий ступінь розвитку, йти по шляху прогресу; поступово зростати, збільшуватися, посилюватися» (СУМ, VIII, 160) функціонує в прямому значенні: *Ви насичуєте почуття розкошами природи і мистецтва, ви маєте час і засоби на те, щоб **розвивати** серце й розум, словом, ви **прогресуєте*** (1, 77). Лексема *розвивати* – загальноновживана, а слово *прогресувати* книжне, а отже, належить до лексики підвищеної експресії. Прикметно, що цю пару синонімів автор уживає синхронно в одному контексті.

Багатокомпонентний ряд іменників-синонімів *прогрес – поступ – піднесення – поступування* зі значенням «розвиток по висхідній лінії, перехід від нижчого рівня до вищого» (СУМ, II, 463) має специфічну структуру, оскільки об'єднує лексеми кодифіковані, стилістично нейтральні (*прогрес, поступ*) і ті, які набули стилістичного маркування, увійшли до розряду застарілих (*поступування*): *Вимога ця становить основний пункт соціалістичної програми, а тим самим і основний предмет нападок з боку капіталістів та інших ворогів **прогресу*** (1, 40); *Це називається **поступом**, а пани капіталісти з гордістю б'ють себе в груди, ніби говорячи: «Це наша справа; ми чинимо цей **поступ**»* (1, 76); *Що при тім незвичайнім поспіху панам польським зовсім не ходило о **піднесення** «матеріального й морального добра народу»* (1, 94); *Не судячи, впрочім, їх давнішого **поступування**, чи й наскільки воно в даних разях було корисне або некорисне для нас, мусимо бодай про той остатній їх виступ сказати, що тут більшу роль грала сліпа нехтіть до слов'ян і до Галичини, ніж огляд на добро нашого краю й народу* (1, 87). Очевидно, що стилістично нейтральна лексика дає змогу описати ширше коло явищ, оскільки актуалізує узагальнене значення, проте такі лексичні одиниці водночас мають здатність до динамічних змін у змісті та експресивному вираженні, що їх акцентує і виявляє словесне оточення.

Навколо слів – семантичних домінант синонімічного ряду групуються лексеми з підвищеним і зниженим стилістичним забарвленням. Пор. синонімічний ряд дієслів із спільною семою 'йти, рухатися'. Домінанта цього ряду – дієслово *іти* («пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі; виходити, вирушати в певному напрямі, до кого-небудь» (СУМ, IV, 53) в узуальній мовній практиці має нейтральну семантику. Натомість

у наукових текстах І. Франко вживає лексему *йти* здебільшого в переносному значенні, надаючи їй стилістичного забарвлення: коли **прийде** хвороба, старість, то можеш гинути на бруці, як старий пес, бо про тебе ніхто не пам'ятає! (1, 77); Остається на прожиток річно 640 р[инських], з котрих на помешкання враз з податком містовим 5% **іде** 163 р[инських] 80кр[ейцерів] (1, 11); Відтак реферат позичковий з резолюцією дирекції **іде в руки** бухгалтерії банкової, котра укладає план амортизації і означає високість піврічних рат(1, 269).

Загалом у мові наукових праць І. Франка зафіксовано вживання синонімів із диференційною ознакою «йти, рухатися (рушитися)» з такими семантичними відтінками:

–«йдеться про кого, що-небудь» – *йдеться про те., йде о то...* Ці мовні одиниці стилістично нейтральні й уживані в тексті як компоненти розповідних структур: *ясна річ, що фабрикантам йдеться про те, щоб заповнити оту прогалину між 6 і 10-ою годинами вечора, коли починається нічна зміна робітників* (1, 60); **Йде** тепер о то, як приступити до статистичної обсервації і як з нею управлятися (1, 250);

–«бути (відбуватися), тривати» – *йде, поступає, пор.: але ж довго так іти не може – навіть калитка Фортуни мусить з часом вичерпатися* (1, 331). Цей різновид репрезентують і стилістично нейтральні, і марковані лексеми. Пор. **поступати заст.** «розвиватися» (СУМ, I, 647): *переведення самого діла поступало дуже пиняво* (1, 103);

–«перебувати в постійному русі (у просторі й часі), переміщатися, пересуватися» (СУМ, VIII, 915) – *йти – рухатися – рушитися: Та той бо не має о чім і рушитися на далеку чужину за заробітком і мусить або йти на роботу там, де кепсько платять, або попадати в руки різних агентів та шахраїв...* (2, 164).

Контекстне оточення актуалізує синонімічність дієслів у кореляціях *підноситися – йти до ліпшого, руйнувати – вбивати – зносити*, які здебільшого функціонують як компоненти метафори: *всюди, notabene, через «...» панів стан економічний підноситься, одним словом, все йде до ліпшого* (1, 213); *Цей податок руйнує і вбиває його* (1, 26); *Коли Австрія зайняла Галичину, першим ділом її правителів (Йосифа II)*

було зробити пільгу селянам, «*ichylicnaduzusia*», як каже Лодинський, **знести** невільницьке підданство (1, 90).

Продуктивною варто визнати контекстно-синонімічну модель, де літературне дієслово синонімізується з діалектним, як-от *трапляється* – *лучається*. Пор.: Часто **трапляється**, що майстер, який під час укладання термінаторського контракту зобов'язався на свої кошти підготувати учня, після закінчення визначеного терміну відмовляється заплатити належну таксу (2, 252); *Всякому, хто в останніх кільканадцяти роках читав в Галичині польські газети або й сеймові бесіди, лучалося частенько чути, що наш мужик – «комуніст та соціаліст, чужої власності не шанує»* (1, 82).

Лексичне значення слів можна встановити лише у контекстах, тому для об'єктивної інтерпретації явища синонімії важливо враховувати не тільки предметне значення слів-синонімів, а й специфіку їх уживання, сполучуваність з іншими лексичними одиницями. У цьому разі йдеться про контекстно зумовлену синонімію. Загалом контекстні синоніми особливе значення мають у художній мові, однак у наукових працях І. Франка активність цього різновиду синонімії можна визначити як індивідуальну норму: *Так що в лісі тепер трава в хлопа виросте та й схне, а наша худоба по голих та тісних перелогах так само **схне та гине*** (1, 80); *земельна власність, що знаходиться в приватних руках, у наш час так **швидко** пливе з рук до рук, так **бурхливо** концентрується в чужих руках...* (2, 76); ***Першим і основним** законом, що дотикався галицької справи індемнізаційної, треба вважати згаданий уже патент цісаря Фердинанда I з д[ня] 17 цвітня 1848* (1, 95).

Безперечно, наукові праці І. Франка стали етапними для розвитку української наукової мови, сприяли її розбудові та виробленню основних стильовітвірних характеристик. І. Франко глибоко відчував синонімічне багатство мови, використовував його в працях різних жанрів і стилів, у тому числі й у наукових. Поєднання близьких за змістом книжних і розмовних, стилістично нейтральних і стилістично маркованих одиниць, зазвичай пов'язане з потребою уточнити, конкретизувати певне поняття, увиразнити опис явища чи дії, удоступнити його для розуміння «середнім» читачем. Власне, це загальна ознака науково-популярного підстилю кінця XIX – початку XX, до якого зараховуємо праці І. Франка.